

Research Paper

स्त्री चळवळीची दिशा आणि दशा

प्रा. डॉ. व्ही. एस. इंगळे

राज्यशास्त्र विभाग प्रमुख
गो.सी.गावंडे महा. उमरखेड
जि. यवतमाळ 445206

प्रस्तावना :-

प्रजोत्पादना करिता आवश्यक असणाऱ्या दोन घटकांमध्ये स्त्री व पुरुष यांना समानस्थान आहे. त्यामुळे दोघांमध्ये भेदाभेद करणे निंदनीय ठरते. म्हणून प्राचिन काळात " यत्र नार्यस्नुपुजंत्ये रमंते तत्र देवत " म्हणजे स्त्रीला देवतेसमान मानले जायचे. परंतु नंतर मात्र स्त्री कडे पाहण्याचा दृष्टीकोन बदलायला लागला. स्त्रीचे चूल आणि मूल ऐवढेच क्षेत्र समजले जावू लागले. पुरुष प्रधानव्यवस्थेमुळे अन्याय, अत्याचार, शोषण मोठ्या प्रमाणात होण्यास सुरुवात झाली. एवढयावरच न थांबताजाळून मारणे, आत्महत्येस प्रवृत्त करणे, शरीर सुखाची भोग वस्तु समजणे, सतीची प्रथा, केषवपन, बालविवाह, विधवाविवाहास बंदी अशा कुप्रथांनी संस्कृतीला पोखरून टाकले आहेपरिणाम स्वरूप येथेच स्त्री चळवळीची टिणगी पडली.

स्त्रीयांच्या समस्या व त्यांचा उगम :-

समाजामध्ये पुर्वीपासून आजतागायत स्त्रीयांना अनेक समस्यांनी भंडावून सोडले स्त्रीयांनापुरुषाच्या बरोबरीने समान स्वातंत्र्य न देता तीची कुचंबना होत असे. अस्पृश्यता आणि स्त्री शोषण हीवैदिक धर्म संस्कृतीची अमानुष अशी विकृती आहे. आरोग्य, मजूरी, पाणी, शिक्षण, संडास, हुंडाबळी, नवऱ्याची अरेरावी, बलात्कार, अनिष्ट चालीरीती, रूढी, प्रथा, अंधश्रध्दा, बळजबरी अशा प्रकारच्यासमस्यांनी स्त्रीयांची पिळवणूक केली जात आहे. "स्त्री म्हणजे अनंत कोटी पापाची राशी" असेसमजले जाते.

स्त्री मुक्तीच्या विचाराची सुरुवात :-

1789 ची फ्रेंच राज्यक्रांती स्त्रीमुक्ती विचारांना निश्चित दिशा देणारी ठरली. 1790 मध्ये " ऑलीव द गुंझ " या लेखिकेने स्त्री हक्काचा जाहीरनामा प्रकाशित केला. तर इंग्लंड मध्ये मेरीवाल्स्टन क्रॉफ्ट च्या " व्हिंडीकेशन ऑफ द राईट्स ऑफ वुमेन " हे स्त्री हक्का विषयीची पहिले पुस्तकलिहिले. फ्लॉरेसने 1792 मध्ये स्त्रीयांना शैक्षणिक व राजकीय हक्कासाठीच्या चळवळीचा पाया रोवलागोला. जॉन स्टुअर्ट मील ने मतदानाचा हक्क मिळावा म्हणून प्रयत्न केले.

8 मार्च 1877 मध्ये अमेरिकेतील कपडा मील मध्ये स्त्री कामगारांनी विरोध करून कामबंद पाडले. उद्योग खाजगी क्षेत्र व सार्वजनिक क्षेत्रातील महिलांचा सहभाग वाढवून निदर्शनास सुरुवातझाली. 1910 मध्ये " आंतरराष्ट्रीय समाजवादी स्त्री कॉंग्रेसची स्थापना केली. " व पहिल्याच अधिवेशनात रूशी क्रांतीकारी महिला क्लारा झेटकीन यांनी स्त्रीमुक्ती चळवळीचे तत्वज्ञान स्पष्ट करतांना स्त्रीयांनी समाजवादी आदर्शांना धरून शांतता राखण्याचे आव्हान केले. परंतु जर पुरुषकोणतेही कारण नसतांना अमानवीय अत्याचार करित असेल तर आपणही दोन हात करण्याचा इशारादिला. 8 मार्च 1917 मधील मास्को मोर्चा, 8 मार्च 1943 चा व्हीयतनाम मधील आंदोलन, 8 मार्च 1937चे स्पेन मधील केलेली निदर्शने, 8 मार्च 1979 ला इरानी स्त्रीमुक्तीची सुरुवात झाली.

स्त्रीयांचे प्रश्न :-

प्राचीन काळापासून जन्मतःच स्त्री ही समस्याग्रस्त आहे. मुलीच्या जन्मामुळे प्रश्ननिर्माण होतात अशी पुर्वपार सामाजिक मानसिकता आहे. सतीची प्रथा, केषवपन, बालविवाह, विधवाविवाहाला बंदी, स्त्री शिक्षण यावर धर्म संस्कृतीचे कर्मकांड, स्त्रीत्वावर, आचरणावर आणि तिच्याचारित्र्यावर घाला घालीत होते. धर्माच्या नावाखाली स्त्रीयांच्या

प्रगतीमध्ये अडथळा निर्माण करितअसतकाळाच्या ओघात बदलत्या परिस्थितीनुसार हळूहळू समस्या बदलत गेल्या. प्रगतीच्यावाटेवर आणि बुध्दीमत्तेच्या जोरावर नविन क्षितीजे काबीज करित असतांनाच स्त्री शोषणाची दिशाबदलली. ऑफीसमधील शोषण, प्रवासातील रेटारेटी, लैंगिक शोषण, अपहरण, खुन, बलात्कार, हुंडाबळी, कुटुंबाकडून होणारा अमानवीय छळ, मुलीसाठीचा आग्रह, स्त्रीभ्रुण हत्या, आरोग्याची हेळसांड, स्त्रीयांच्याचारित्र्यावर घेण्यात येणार संशयाचे भूत मानवी मनाला विचार करण्यास भाग पाडतात.

21 व्या शतकात संगणकाच्या युगामध्येही महिलांची दैना संपलेली नाही. भंडाराजिल्हयातील खैरलांजी या गावातील दलित महिलांवरील अमानवीय आत्याचार मानव जातीला काळीमाफासणारा आहे. " अँक्शन अँड इंटरनॅशनल डेव्हलपमेंट रिसर्च सेंटरच्या अहवालानुसार " भारतातगेल्या 20 वर्षात 1 कोटीपेक्षा जास्त भ्रुणहत्या झाल्यात. आकडेवारी नुसार भारतात 1000 पुरुषा मागेस्त्रीयांचे प्रमाण काही घटक राज्यात 792 पर्यंत घसरले आहे. 2001 च्या जनगणनेनुसार महाराष्ट्रात स्त्री साक्षरता 67 टक्के असली तरी अनु.जातीच्या स्त्री साक्षरतेचे प्रमाण 59.98 टक्के आहे तर अनुजमाती च्या स्त्री साक्षरतेचे प्रमाण 43.08 टक्के आहे. महिला पैसा कमावत असल्या तरी त्यांना खर्च करण्याचा अधिकार नाही. भारतात 40 मिनिटाला 1 महिला बलात्काराने पिडीत होते. दर 2 तासात एक बलात्कार पोलीस डायरीमध्ये नोंदविला जातोकायद्य

द्वारे स्त्रीला मिळालेले संरक्षण:-

1. सतीबंदी कायदा 1829 (हिंदू विवाह कायदा)
2. द्विभार्या प्रतिबंधक कायदा 1953
3. घटस्फोट कायदा 1955, सुधारणा कायदा 1976
4. नोंदणी विवाह कायदा 1972
5. पोटगी कायदा 1946-56
- ; 3 द्ध
6. हुंडा प्रतिबंधक कायदा 1961
7. गर्भपात कायदा 1972
8. गर्भजल परिक्षण कायदा 1988
9. बलात्कार संबंधी कायदा 1983

स्त्री मुक्तीचे प्रयत्न :-

जागतिक पातळीवरील स्त्री शोषणापेक्षा भारतातील स्त्री शोषणाची अवस्था अधिक अमानवीय व विकृत आहे. स्त्री मुक्ती करिता अनेक चळवळी झाल्यात. परंतु तरीही स्त्री समस्यांचे गुढ उकलण्यात यश मिळाले नाही. स्त्री मुक्तीचा विचार प्राकर्षने पुढे रेटण्याचे काम गौतम बुध्द, वर्धमान महावीर, संत कबीर, पंडिता रमाबाई, राजा राम मोहनरॉय, ईश्वरचंद्र विद्यासागर, ज्योतीराव फुले, सावित्रीबाई फुले, राजर्षी शाहू, डॉ. आंबेडकर, लोहिया, विट्ठल रामजी शिंदे, महर्षी कर्वे यांनी केलेआनंदीबाई, मालतीबाई दांडेकर, कमलाबाई देशपांडे, गंगुताई पटवर्धन यांनी भारतीय स्त्री चळवळीचा जिवनस्पर्शी विचार विकसित केला. अशा प्रकारच्या कुप्रथांचे उच्चाटन करण्यासाठी 1979 ला दिल्ली अखिल भारतीय महिला जागृती परिषद भरली. महाराष्ट्रातही 10 व 11 फेब्रुवारी 1979 ला पुणे येथे पहिली स्त्री मुक्ती परिषद भरविली. 1967 ते 1985 या काळात स्त्री प्रश्नावर अनेक ठिकाणी कार्यक्रम झालेत. नोव्हेंबर 1973 ला दिल्ली येथे "ऐशीयन रिजन सेमिनार फॉर द इंटरनॅशनल अलायन्स ऑफवूमेन " या

विषयावर चर्चासत्र घडवून आणले.

स्त्री चळवळीचे यश :-

महिलांनी बुध्दीमत्तेच्या जोरावर येणारे अडथळे पार करून नवीन क्षितीजे काबीज केलेसमाजकारण, राजकारण, विज्ञान, प्रशासकीय सेवा, संगित, कला, सौंदर्य व क्रीडा क्षेत्रात उत्तुंग भराती घेतली. आदर्श राजकारणाचे धडे घेणारी आई जिजाऊ, रणांगणावर शत्रुचा मुकाबला करणारी विरंगणा झांशी, कल्पना चावलाची अंतराळातील झेप, किरण बेदीची संरक्षण विभागातील अतुलनीय कामगिरी, इंदिरा गांधीचे राजकारणातील यश व कल्पक नेतृत्व, गाण कोकिळा लता दिदी, आंतरराष्ट्रीय पातळीवर सौंदर्याचा ठसा उमटविणारी सुस्मीता सेन, ऐश्वर्या रॉय अशा स्त्रीया समाजभूषण किंवा वैभवास पात्र समजणे अयोग्य समजले जाणार नाही. स्त्रीयांबाबत केलेल्या 73 व 74 व्या घटना दुरुस्तीमुळे राजकीय हक्क प्रदान करण्याकरिता राजकारणाचे आकाश मोकळे झाले. तद्वतच संसदेतील महिला खासदाराचे प्रमाण उत्तरोत्तर वाढत आहे. पंचायतराज व्यवस्थेतील महिलांचा सहभाग राजकारणातील वाढत्या महिला प्रमाणाचे गमक म्हणता येईल

निष्कर्ष:-

आदर्श पत्नी म्हणजे नवऱ्याच्या मागे केवळ कटपुतली प्रमाणे नाचणे असाच अर्थ आमच्या संस्कृतीत व समाजाला आज अभिप्रेत आहे. असमानतेच्या गर्तेतून पुरुष प्रधान मानसिकता; 4 द्वअसलेल्या समाजातून स्त्री जातीला मुक्त करण्यासाठी संघटना स्थापन झाल्या, कायदे तयार केले. काही प्रमाणात शिक्षणाकडे महिलांचा ओढा वाढला, महिला राजकारणात मोठ्या प्रमाणात सक्रीय होण्यास सुरुवात झाली. परंतु सर्व कार्य पूर्ण कार्यक्षमतेने तडीस नेत असतांना मात्र समाजाच्या निशाण्यावरून स्त्रीया दूर गेल्या नाहीत. स्त्रीयांच्या अधिकाराचा उपभोग त्यांचे पतीराज मंडळी करताना दिसतात. केवळ सही पुरते त्यांना बोलावून सभागृहात उपस्थिती दर्शवून प्रत्यक्षात त्यांचे नावाने सर्व कार्य पुरुष मंडळी करताना दिसतातकाय दे कितीही कठोर केले तरी विकृती, दाश्य, दुबळेपण, पुरुष प्रधानता या विरुद्ध आर्थिक, सामाजिक व राजकीय लढ्यात स्त्रीयांनी हातात हात घालून लढल्याशिवाय स्त्रीचे स्त्री म्हणून होणारे शोषण बंद होणार नाही

संदर्भ:-

1. डॉ. देवळाणकर शैलेंद्र समकालीन जागतिक राजकारणातील प्रमुख समस्या – विद्या पब्लिशर्स, औरंगाबाद मार्च 2010.
2. चतुर्वेदी संतोष, मानवाधिकार और संयुक्त राष्ट्रसंघ पोईन्टर पब्लिशर्स, जयपूर
3. मिनीस्टरी ऑफ ह्युमन रिसोर्स डेव्हलपमेंट, भारत सरकार, दिल्ली व डिपार्टमेंट ऑफ सेकंडरी अॅन्डहायर एज्युकेशन, एक्स्ट्रक्ट एज्युकेशनल स्टॅटिस्टिक्स, 2003-04.
4. आहुजा राम, सामाजिक समस्याएँ, रावत पब्लिकेशन्स, जयपुर 2000.
5. व्ही.बी.रेड्डी वुमन अॅन्ड द लॉ 1999
- 6- www.empowerpoor.com
7. दै. वृत्तपत्र.
8. महाराष्ट्र डेव्हलपमेंट रिपोर्ट, प्लॅनिंग कमिशन, भारत सरकार न्यु दिल्ली 2007
9. पटेल टी. ह्युमन रॉईट्स डेव्हलपमेंट इन साऊथ एशिया, दिल्ली 2003
10. लेबर ब्युरो कमिशन श्रम चौकशी अहवाल.
11. राष्ट्रीय पोलीस अॅकडमी, हैद्राबाद येथील परिसंवादात वाचलेले लेख.
12. www.infochangeindia.com